

Tussenevaluatie project

Biodiversiteitsherstel op het boerenerf

Geschreven door Cato van Graas

Onder begeleiding van Jan Hassink

20/07/2023

Introductie

Landzijde; een stichting met groene ambitie

Landzijde is een koepelorganisatie voor zorgboerderijen in Noord-Holland. Op meer dan 115 aangesloten zorgboerderijen wordt jaarlijks aan ongeveer tweeduizend cliënten een zinvolle dagbesteding geboden. Landzijde wil, naast de zorg voor de cliënten, ook de zorg voor het landschap en het milieu centraal stellen. Maatschappelijke thema's, zoals de energietransitie en biodiversiteitsherstel, staan daarom hoog op de agenda bij deze zorginstelling. Landzijde wil de aangesloten zorgboeren op een positieve wijze stimuleren om te (blijven) bouwen aan een toekomstbestendige zorgboerderij.

'Zorgboeren als motor voor biodiversiteitsherstel en verbinding'

Om daadwerkelijk handen en voeten te geven aan hun groene ambitie, is Landzijde verschillende projecten gestart onder de overkoepelende titel 'Zorgboeren als motor voor biodiversiteitsherstel en verbinding'. Met deze projecten wordt getracht meerwaarde te creëren voor zowel de cliënten, als de zorgboeren, als de maatschappij.

Project 'Biodiversiteitsherstel op het boerenerf'

In 2022 is het project 'Biodiversiteitsherstel op het boerenerf' van start gegaan, waarbij deelnemende zorgboeren op praktisch en theoretisch vlak ondersteund worden in het bevorderen van biodiversiteit op het erf. Het doel van dit project is tweeledig; er worden concrete maatregelen op het erf genomen ten behoeve van biodiversiteitsherstel en het bewustzijn van zorgboeren en cliënten ten aanzien van dit thema wordt verhoogd. Hierdoor wordt verwacht dat dit project positieve effecten teweeg brengt die verder reiken dan de grenzen van het erf.

In de opstartfase van het project is een verkennende studie gedaan naar de wensen, behoeften en de knelpunten op zorgboerderijen met betrekking tot biodiversiteitsherstel. De bevindingen zijn gebundeld in het rapport 'Zaaien en verspreiden'. Hierin komen de volgende wensen, behoeften en knelpunten naar voren.

- Wensen: Erkenning en waardering, Versterken biodiversiteit, Educatie
- Behoeften: Ondersteuning, Praktische voorbeelden, Materialen
- Knelpunten: Tijd, Doelgroep, Predatoren, Juridisch, Kennis, Mogelijkheden, Concurrentie

Deze bevindingen bieden een leidraad bij de (door)ontwikkeling en evaluatie van het project. Daarnaast is door de projectcoördinatoren van Landzijde een aantal richtlijnen opgesteld waaraan het project moet voldoen.

1. Een verbreding van de werkzaamheden. Een zorgboer is namelijk altijd op zoek naar activiteiten voor zijn deelnemers.
2. De werkzaamheden zijn een verrijking voor de deelnemers, zodat deze meer eigenwaarde van het werk krijgen en participeren in de samenleving.
3. De werkzaamheden voor het biodiversiteitsherstel dragen bij aan het versterken van het imago van de zorgboerderijen en daarmee versterkt het imago van de zorglandbouw.
4. De punten moeten voor Landzijde haalbaar zijn om ondersteuning te bieden aan zorgboeren.
5. Daarnaast moet het voor de zorgboer geen negatieve (financiële) gevolgen hebben.

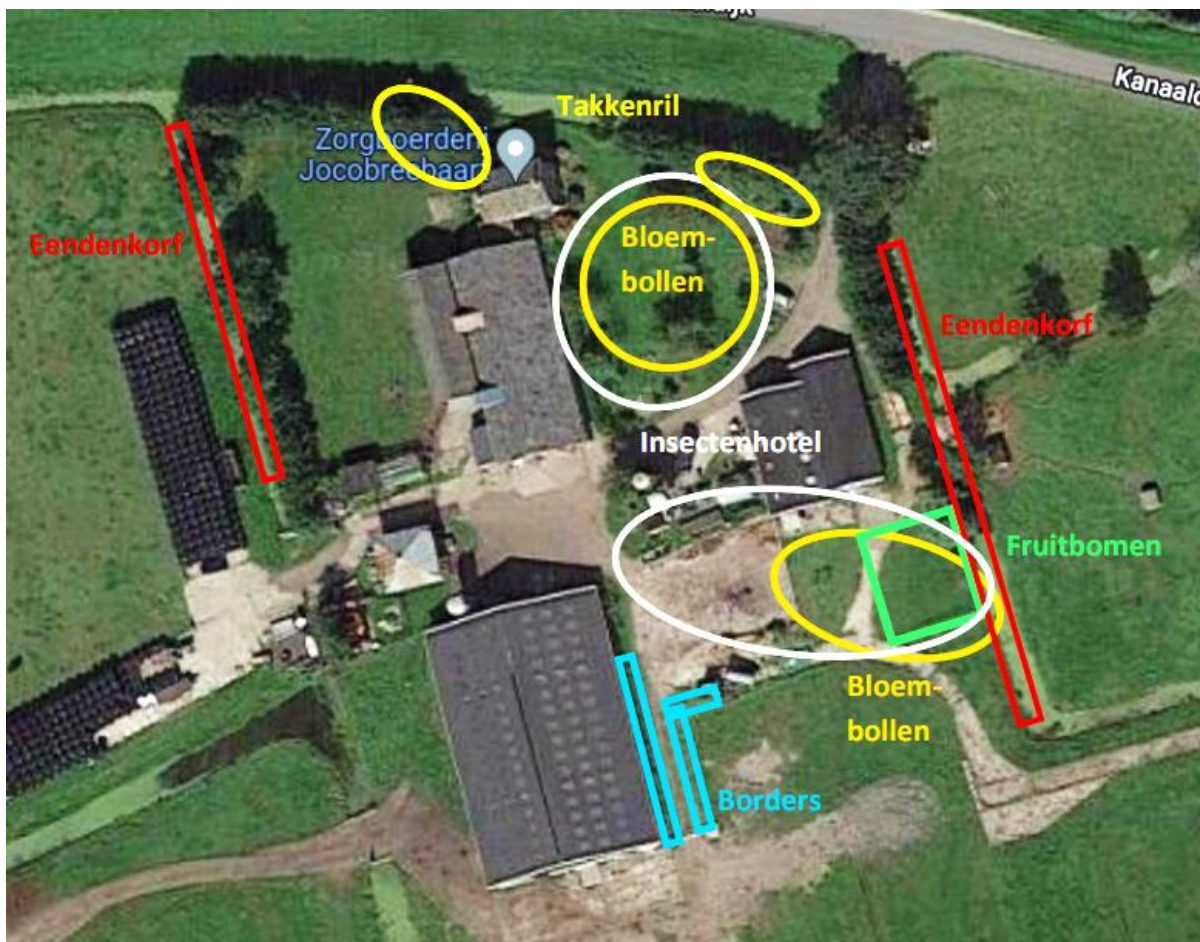
Het hoofdonderdeel van het project 'Biodiversiteitsherstel op het boerenerf' is de erfscan. Deze erfscan wordt gedaan door een deskundige op het gebied van ecologie in agrarisch gebied, van een van de natuurverenigingen waarmee Landzijde een samenwerking is aangegaan. Tijdens het bezoek aan de

zorgboerderij maakt de deskundige, vaak samen met de zorgboer, een ronde over het boerenerf om in kaart te brengen waar kansen liggen om de biodiversiteit te versterken. Tijdens dit bezoek vindt er al veel kennisuitwisseling plaats en wordt er ook gekeken naar de landschapselementen en soorten die er al zijn. Na het bezoek ontvangt de zorgboer een verslag met daarin een beschrijving van de huidige situatie en concrete adviezen om de biodiversiteit te versterken. Deze adviezen worden gegeven aan de hand van een plattegrond van het erf (zie het voorbeeld onderaan deze pagina). De erfscan en het bijbehorende rapport worden verzorgd door een van de (agrarische) natuurverenigingen in Noord-Holland, waarmee Landzijde een samenwerking is aangegaan in het kader van dit project.

Naast het adviesrapport ontvangt de zorgboer ook een bestellijst. Op basis van de adviezen kan de zorgboer kiezen uit een breed assortiment van plantgoed en nestkasten. Er wordt hiervoor per zorgboer een vast budget beschikbaar gesteld. Landzijde draagt vervolgens zorg voor de levering van de bestelde producten. Op deze manier wil Landzijde de zorgboeren stimuleren om de adviezen ook daadwerkelijk in de praktijk te brengen.

Ook worden er jaarlijks een aantal bijeenkomsten georganiseerd in het kader van dit project. Het doel van deze bijeenkomsten is om de zorgboeren te motiveren en inspireren met lezingen van deskundigen en het uitwisselen van ervaringen met andere zorgboeren.

Alle onderdelen van het project zijn op basis van vrijwillige deelname.

Tussenevaluatie

In dit rapport staat de tussenevaluatie van het project “Biodiversiteitsherstel op het boeren erf” beschreven. Deze evaluatie is gericht op de ervaringen van de zorgboeren en geeft daarmee zowel inzicht in de concrete resultaten in termen van de genomen maatregelen als in de effecten op het bewustzijn van zorgboeren en cliënten.

Thema's

In de evaluatie komen de volgende thema's met bijbehorende onderwerpen aan bod.

- Visie & Motivatie
  - Houding ten aanzien van biodiversiteit voorafgaand aan het project
  - Belangen en interpretaties van biodiversiteit
  - Motivaties voor deelname aan het project
- Ervaringen & Opbrengsten
  - Ervaring met de erfscan en bijbehorend adviesrapport
  - Leerzame punten uit de erfscan
  - Concrete maatregelen in de praktijk
  - Toegevoegde waarde voor de zorg
  - Uitwerking op gedrag en bewustzijn

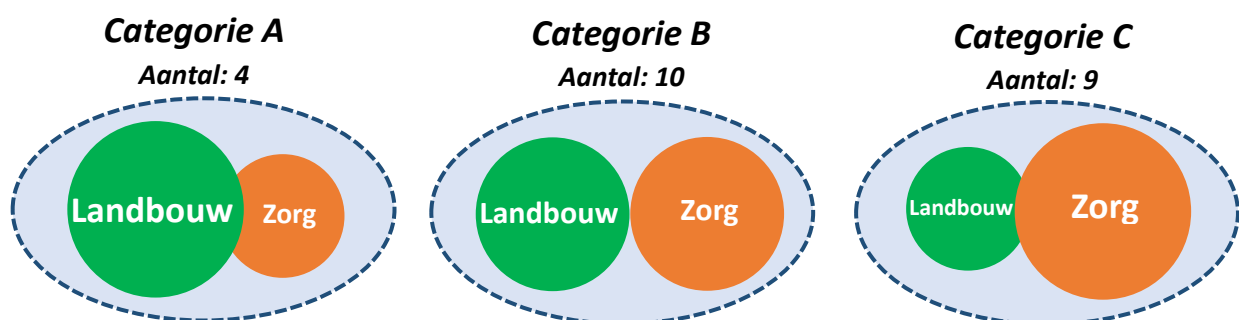
Aanpak

Voor deze evaluatie is hoofdzakelijk geput uit interviews met deelnemende zorgboeren. Daarnaast hebben observaties tijdens bezoeken aan de zorgboerderijen en gesprekken met cliënten bijgedragen aan de beeldvorming. Op moment van schrijven nemen 38 zorgboerderijen deel aan het project, waarvan er 23 zijn geïnterviewd. In het semigestructureerde interview zijn bovenstaande thema's besproken aan de hand van een vragenlijst. De interviews hebben plaatsgevonden in de periode van half april tot half juni 2023.

Gezien de grote diversiteit aan zorgboerderijen, is ervoor gekozen om, daar waar passend, een categorisering te gebruiken om de uitkomsten van de evaluatie te duiden. Deze categorisering is ook gebruikt bij het verkennende onderzoek en is gebaseerd op de verhouding tussen de agrarische activiteit en zorg op de zorgboerderij. Deze verdeling lijkt in deze context relevant, omdat het mogelijk samenhangt met de interpretaties, belangen en mogelijkheden die zorgboeren hebben met betrekking tot het thema biodiversiteit. De volgende drie categorieën worden onderscheiden:

- A. Relatief meer nadruk op agrarische activiteit dan op zorg
- B. Gelijke nadruk op agrarische activiteit en op zorg
- C. Relatief meer nadruk op zorg dan op agrarische activiteit

In de groep van geïnterviewde zorgboeren, vallen 4 zorgboerderijen binnen categorie A, 10 zorgboerderijen binnen categorie B en 9 zorgboerderijen binnen categorie C.

Bevindingen per thema

Visie & Motivatie

Houding ten aanzien van biodiversiteit voorafgaand aan het project

Om inzicht te krijgen in het startpunt van waaruit de zorgboeren begonnen zijn met dit project, is gevraagd in hoeverre zij voor aanvang al bezig waren met biodiversiteit. Er is hierbij bewust gekozen om de term 'biodiversiteit' niet verder te definiëren, omdat er waardevolle informatie zit in de eigen interpretatie van de zorgboer.

Ongeveer de helft van de zorgboeren geeft aan hier altijd al mee bezig te zijn. Het wordt door veel van deze zorgboeren als een vanzelfsprekendheid gezien, het boeren is voor hen evident aan het werken met de natuur. Ongeveer een kwart zegt er met toenemende mate aandacht aan te besteden en de overige zorgboeren waren er naar eigen zeggen nauwelijks mee bezig. Het is hierbij belangrijk om te benadrukken dat het hierbij gaat om de eigen perceptie van de zorgboer, welke dus niet per definitie overeen hoeft te komen met de mate van biodiversiteit op het boerenerf en daarbuiten.

“Eigenlijk ben ik altijd al veel bezig geweest met biodiversiteit, ik heb ook veel gedaan bij IVN en KNNV. Ik hou gewoon van de natuur, anders word je ook geen boer.”

“Niet heel erg, niet speciaal dat je eraan dacht of zo. We zijn natuurlijk wel gewoon met de natuur, met de plantjes en beestjes bezig.”

Belangen en interpretaties van biodiversiteit

Er is een grote verscheidenheid aan de interpretaties en belangen die de zorgboeren koppelen aan de term 'biodiversiteit'. Voor de meeste zorgboeren geldt dat zij zowel belangen zien op het gebied van instrumentele waarde als op het gebied van intrinsieke waarde. Waarbij een rijke biodiversiteit in het eerste geval wordt gezien als een middel om een bepaald doel te dienen en in het tweede geval is het een doel op zichzelf. In categorie A en B wordt de functionaliteit van biodiversiteit meermaals aangehaald met verschillende voorbeelden. Zo vertellen verschillende melkveehouders blij te zijn met de zwaluwen voor het vangen van de vliegjes en over de voordelen van kruidenrijk grasland. Ook erkent een aantal boeren het belang van een gebalanceerd ecosysteem en een gezonde bodem wordt daarbij vaak genoemd als een essentiële basis. Een ander mooi voorbeeld is die van een zorgboer die probeert actief de waterkwaliteit te verbeteren door het aanplanten van lisdodde in de slootkant. Dit zijn voorbeelden van de instrumentele waarde.

“Ik had al een kruidenrijkgrasmengsel op het land en dat was eigenlijk voor de melkkoeien. Nu gaan de melkkoeien weg, maar ik hou het toch. Het geeft me namelijk direct een gouden classificering bij het GLB en ik merk echt dat de koeien gezonder zijn.”

“We willen balans op het erf, dus dat de zwaluwen bijvoorbeeld de vliegjes opeten.”

Meer dan de helft van de boeren geeft aan plezier te ervaren van 'alles wat groeit en bloeit'. Daarbij vinden ze het ook belangrijk dat het boerenerf voor de deelnemers een levendige uitstraling heeft. Met name bloemen en vogels worden gezien als elementen die aan dit belang bijdragen. Bij een aantal zorgboeren ligt een diepgewortelde interesse in natuur ten grondslag aan het plezier. Dit blijkt dan ook

tijdens een rondgang over het erf, waarbij deze zorgboeren regelmatig wijzen op bijzondere soorten en ze gepassioneerd vertellen over de ontwikkelingen door de tijd. Deze belangen volgen uit een intrinsieke waarde van biodiversiteit.

“Mensen vroegen laatst zelfs of ik antroposofisch begon te worden. Nou, dat nog niet, maar ik geloof wel heel sterk dat het hele ecosysteem begint bij een gezond bodemleven.”

Motivaties voor deelname aan het project

Een groot deel van de zorgboeren verwijst naar de achteruitgang van biodiversiteit als drijfveer om maatregelen te nemen. In deze context wordt vaak gerefereerd naar de bestuivers en het bedienen daarvan. Zorgboeren uit categorie B en C lijken hierin vaak gedreven door intrinsieke motivatie, waarbij termen als ‘idealisme’ en ‘verantwoordelijkheid’ vallen. Zorgboeren uit categorie A en B refereren vaker naar extrinsieke motivaties, zoals de richtlijnen van het gemeenschappelijke landbouwbeleid (GLB) of het verbeteren van het imago van ‘de boer’. In de meeste gevallen is het een combinatie van intrinsieke en extrinsieke motivaties die een bepaald gedrag teweeg brengt.

“Het hoort nu bij de maatschappij. Het is een toverwoord, net als duurzaamheid. Het hoort ook bij het landbouwbeleid waar we nu naartoe gaan.”

•

“Je wil toch dat de natuur behouden blijft. Er gaat nu heel veel stuk, minder bijen, minder vlinders. Dus dan wil je toch proberen daar iets aan te doen, bijvoorbeeld met wilde bloemen en bomen. Want ja, zonder bijtjes gaan we dood.”

•

“Het komt weer bij je terug, het is je eigen omgeving. Je werkt er, je woont er, je leeft er. Ik vind het sowieso heel leuk om te zien wat er allemaal leeft.”

Voor vrijwel alle zorgboeren geldt dat een van de redenen voor deelname aan het project is dat ze openstaan voor nieuwe kennis en tips. Ze geven aan dat het project ‘past binnen het plaatje’ van de zorgboerderij of aansluit bij een recentelijk ingezette koers. Ook wordt het project gezien als een mogelijkheid om een positief beeld naar de buitenwereld te creëren. Slechts enkele keren wordt het bijbehorende budget genoemd als reden voor deelname.

“De voornaamste reden was eigenlijk dat we zelf al heel bewust waren om het allemaal zo goed en zo schoon mogelijk te doen. Dus toen Landzijde dit aanbod, was het antwoord meteen ‘ja’. Want hoe meer advies en kennis, hoe meer we kunnen doen.”

•

“Nou ja, ook om een beeld naar de buitenwereld te krijgen denk ik; dat de boeren dus eigenlijk echt niet zo slecht bezig zijn.”

•

“In eerste instantie had ik eigenlijk zoiets van ‘Moeten we daar wel aan meedoen?’. Je krijgt dan natuurlijk allemaal inzichten en ideeën waar je iets mee moet. Achteraf bleek het eigenlijk wel een heel leuk project. Er werd natuurlijk een hoop gesponsord. We hadden het er al vaker over gehad dat we graag vogelhuisjes wilden, maar dat kwam er dan niet van. Daar was het dus wel een hele mooie actie voor.”

Kortom, de deelnemende zorgboeren hebben diverse startpunten, mogelijkheden, ambities en belangen met betrekking tot biodiversiteit. Daaruit kan geconcludeerd worden dat de opzet van dit project voor een breed scala aan typen zorgboeren aantrekkelijk is, hetzij door verschillende beweegredenen.

Ervaringen & Opbrengsten

Ervaring met erfscan en bijbehorend adviesrapport

Zonder enige uitzondering wordt er door de zorgboeren positief teruggeblikt op de erfscan. Ze vonden het interessant en inspirerend om het erf vanuit een ander perspectief te bekijken. Daarnaast was het ook 'gewoon gezellig', volgens verschillende zorgboeren. De deskundigheid en professionaliteit tijdens de erfscan werd ook teruggezien in het bijbehorende rapport met aanbevelingen. De vorm van het rapport met concrete adviezen is als erg behulpzaam ervaren. Op enkele kanttekeningen na, was ook de inhoudelijke kwaliteit naar tevredenheid. De vrijblijvende en systemische aanpak kwamen als pluspunten naar voren.

“Hij vertelde bijvoorbeeld dat we beter suikerperen in plaats van handperen kunnen nemen, omdat daar minder wespen op af komen. Dat wisten we niet.”

•

“Sommige dingen zie je zelf gewoon niet meer. Een andere blik is dan wel heel fijn. Ik denk dat dat af en toe wel moet.”

Leerzame punten uit de erfscan

Opvallend is het antwoord dat bijna de helft van de zorgboeren gaf op de vraag wat ze hebben meegenomen uit de erfscan. Vaak met een glimlach en soms met enige verbazing vertelden ze dat ze hadden geleerd dat ze eigenlijk al heel goed bezig waren. Met name hun kijk op de zelfbenoemde 'rommelhoekjes' was veranderd. Ze zagen hier nu de ecologische waarde van in en gaven aan ze daarom nu bewust als zodanig in tact te houden. Ook vertelde een zorgboer zich door de erfscan te hebben gerealiseerd dat het soms heel eenvoudig kan zijn om een positief effect te hebben op biodiversiteit. Naast deze inzichten, hebben de zorgboeren een hele hoop concrete aanbevelingen en praktische tips overgehouden aan de erfscan en het rapport.

“Al die gevlochten dingen en zo, ik wist nooit wat voor functie dat had. Dat heeft hij bijvoorbeeld uitgelegd.”

•

“Eerst snoeiden we gewoon elke twee à drie jaar alles in één keer en nu doen we het dus om en om.”

•

“Ze hebben bijvoorbeeld verteld op welke hoogte en op welke richting je die nestkastjes op moet hangen, je leert eigenlijk kijken vanuit het perspectief van de vogel, heel leuk.”

Concrete maatregelen in de praktijk

De meeste zorgboeren gaven aan de adviezen in het rapport exact te hebben opgevolgd, enkelen hebben ook hun eigen wensen en ideeën verwerkt in de uitwerking. Naast de inbreng van nieuwe elementen op het erf, passen zorgboeren ook de tips toe in hun handelen. Zo snoeit een aantal nu gefaseerd voor habitatbehoud en worden verwilderde hoekjes nu bewust in stand gehouden of zelfs aangelegd. Wel gaf een aantal zorgboeren uit categorie A en B aan dat ze waarde hechten aan een opgeruimd erf en dat dat soms botst met bepaalde adviezen. Ook liep een aantal boeren bij de

uitvoering van de adviezen aan tegen een gebrek aan kennis, waardoor ze bijvoorbeeld twijfelden over de juiste oriëntatie bij het plaatsen van de nestkasten.

“De jongen van de erfscan had ook aangeraden om een dode boom te laten liggen, maar dat vind ik niet zo netjes voor het aanzicht, zo tussen de geitjes. Dat zou ik eerder in een voedselbosje doen.”

Toegevoegde waarde voor de zorg

Om de toegevoegde waarde voor de cliënten van dit project in kaart te brengen, is tijdens de interviews gevraagd in welke mate de cliënten affiniteit hebben met en geïnteresseerd zijn in onderwerpen gerelateerd aan biodiversiteit. Enkele zorgboeren vertellen cliënten te hebben die sterk geïnteresseerd zijn in een specifiek domein, zoals weidevogels of insecten. Er wordt benadrukt dat cliënten onbewust omringd worden door en werken met alles wat leeft op de zorgboerderijen. Met name de zorgboeren met een passie voor natuur geven aan de cliënten uit te leggen wat ze om hen heen zien en waarom ze doen wat ze doen. Dit wordt ook bevestigd tijdens de bezoeken aan de zorgboerderijen. Zo vertelt een oudere cliënt bijvoorbeeld over de weidevogels die hij over de afgelopen jaren gezien heeft en laat een jongere cliënt trots zijn zien welke vogelhuisjes hij heeft opgehangen.

“We hebben bijvoorbeeld twee jaar geleden twee wespennesten gehad. Toen werd er iemand flink gestoken en de eerste reactie van de deelnemers was dat we ze allemaal dood moesten maken. Toen zijn we daarover in gesprek gegaan en dat werd eigenlijk een heel mooi gesprek over dat zij ook een plek om te wonen mogen hebben.”

•

“We spuiten niet in de kas, dus ik neem ze dan ook mee op slakkensafari. Als ze plastic laten vallen, dan ga ik daar ook met ze over praten. Dan hebben we het ook wáárom, dan laat ik ze bijvoorbeeld ook een stukje van het Jeugdjournaal over de plastic soep zien. Ze beseffen het ook vaak niet en dat kun je ook niet van ze verwachten als je kijkt naar de omgeving waar ze uit komen. Het is ook hun aarde.”

•

“Ik heb voornamelijk jeugd. En ik zal heel eerlijk zeggen dat sommige jeugd niet eens weet dat een kip een ei legt. Dus ik probeer ze er bij te betrekken.”

•

“We gaan regelmatig met de deelnemers het veld in. Dan stappen we in de auto en gaan we vogels kijken en tellen. Nou, dan moet je ze zien, dat vinden ze prachtig.”

•

“We laten ze heel veel zien en eigenlijk heeft bijna alles wat ze hier op het erf doen met biodiversiteit te maken. Gister waren ze bijvoorbeeld nog kikkers aan het vangen en aan het bekijken.”

Het project ‘Biodiversiteitsherstel op het boerenerf’ blijkt op drie manieren van waarde te zijn voor de cliënten. Het brengt zinvolle activiteiten voort, het heeft educatieve waarde en het heeft een positieve uitwerking op de (uitstraling van) de omgeving van de cliënten.

Als wordt gevraagd op welke manier de cliënten betrokken worden bij dit project, verwijzen vrijwel alle boeren naar de eenmalige activiteiten die voortkomen uit de erfscan, zoals het plaatsen van de nestkasten en het planten van de boompjes. Het onderhoud van de nieuwe elementen op het erf levert periodieke activiteiten op. Waar de ene zorgboer aangeeft altijd op zoek te zijn naar activiteiten voor de cliënten, geeft de ander aan dat er altijd meer dan genoeg te doen is en dat dergelijke projecten

vooral ook niet teveel werklast met zich mee moeten brengen. De zorgboeren hopen op termijn ook met de cliënten te kunnen oogsten van de fruit- en notenbomen en de oogst samen te kunnen verwerken in de keuken.

“Zo een takkenril en zo, kun je echt heel goed met de deelnemers doen. Nu ook al, elk takje dat ze vinden op het erf brengen ze naar die takkenril.”

“We hebben een aantal deelnemers die meer van die boompjes weten dan wij.”

Veel zorgboeren geven aan dat de cliënten ook betrokken waren bij de erfscan zelf. Dit blijkt ook uit de bezoeken aan de zorgboerderijen, waarbij de cliënten vaak precies weten te vertellen wat er uit de erfscan is gekomen. Volgens de zorgboeren heeft het nabespreken van de erfscan tijdens de koffiepauze leuke gesprekken voortgebracht. Sommige cliënten blijken op eigen initiatief invulling te hebben gegeven aan de erfscan; zo hebben ze zelf insectenhôtels en vogelhuisjes gebouwd. Zorgboerderijen die naast zorg ook educatie bieden, zien het project als mogelijkheid om bepaalde lessen aan te koppelen.

“Zo een insectenhôtel vinden ze wel leuk, maar wat je ermee moet, weten ze dan eigenlijk niet echt. Ze zouden het bijvoorbeeld wel heel leuk vinden als er een keer iemand langskomt die er uitleg over geeft. Ze vragen er namelijk wel naar.”

“Die takkenril hebben we ook met de deelnemers aangelegd. Het was wel leuk, want een deelnemer kwam op het idee om daarin een tunneltje te maken voor de egels en die wordt nu ook echt gebruikt.”

Meer biodiversiteit op het boerenerf wordt door de zorgboeren gezien als een verrijking voor het verblijf op de zorgboerderij. Vooral oudere cliënten genieten naar eigen zeggen volop van de vogeltjes die aan en af vliegen. Een groene en levendige omgeving doet zowel de cliënten, als de zorgboeren, als andere bezoekers goed. Er kan geconcludeerd worden dat dit project op meerdere manieren positief bijdraagt aan de zorg op de zorgboerderijen.

Uitwerking op gedrag en bewustzijn

Op de vraag of de erfscan hun kijk op biodiversiteit op het boerenerf heeft veranderd, reageert ongeveer een derde van de zorgboeren bevestigend. Een aantal zegt het erf nu vanuit een ander perspectief te bekijken, waarbij ze meer nadenken over de behoeftes van de insecten, vogels en andere dieren. De rest van de zorgboeren zegt dat de erfscan hun kijk niet zozeer heeft veranderd, maar dat het hun kijk wel heeft verdiept of opgefrist. Een aantal van hen vertelt dat ze al langer met bepaalde ideeën rondliepen, die ze door de erfscan nu ook daadwerkelijk aan het realiseren zijn. De concrete adviezen en het beschikbare budget helpen de zorgboeren om handen en voeten te geven aan hun wens om op een bepaalde manier de biodiversiteit te herstellen en ondersteunen.

“Als je nu weer iets gaat planten, denk je toch eerder van ‘is dit ook voor vogels of vlinders’.”

“Je weet dat er van alles kan en moet, maar je vergeet het ook een beetje. Je staat niet altijd stil bij de dingen die je simpel kan doen. Het is leuk dat iemand dat dan weer even benoemt.”

“We hadden daar ook al wel eerder plannen voor, maar zo een notenboompje is meer dan honderd euro, dus dat doe je dan toch niet uiteindelijk.”

Of dit project ook heeft geleid tot een andere kijk op biodiversiteit voorbij het boerenerf, vinden de zorgboeren moeilijk te zeggen. De meesten geven hierbij als reden dat aandacht voor biodiversiteit al in mindere of meerdere mate vervlochten is in de werkwijze op hun boerderij. Zorgboeren uit categorie A en B benadrukken dat maatregelen moeten passen binnen de bedrijfsvoering en dat zij daar niet altijd de ruimte voor zien. Er zijn zowel praktische bezwaren als beperkingen met betrekking tot wet- en regelgeving. Een melkveehouder zegt door de beperkte mogelijkheden op z'n land juist zoveel mogelijk te willen doen op het erf.

“We zien weinig mogelijkheden om binnen de economische kaders maatregelen te nemen om de biodiversiteit op het land te vergroten. Kruidenrijkgrasland willen we bijvoorbeeld niet, omdat we dan simpelweg niet voldoende goed voer voor de koeien kunnen produceren. Juist daarom proberen we op het erf zoveel mogelijk te doen, zo heeft Piet bijvoorbeeld om het hele erf bomen geplant, dat biedt ruimte voor heel veel biodiversiteit.”

“We willen – net als andere boeren volgens mij – echt wel mee in het hele verduurzamen, maar het moet ons (later) niet belemmeren. We hadden hier een aantal jaar geleden achter de stal bijvoorbeeld wilgen geplant. Nu wilden we de stal verplaatsen en daarvoor moesten die wilgen weg. Kijk, als je dan de vergunning niet krijgt om dat te doen of als er een of ander nestje in zit waardoor het niet mag, dan planten we die wilgen liever niet. Het moet ons niet beperken, maar het moet een positieve bijdrage hebben. We geloven ook niet zo in het creëren van ecosysteempjes die mensen graag willen zien. Zo werkt het niet. De natuur groeit zoals het groeit en dat kan je helemaal niet sturen. Ondersteunen kan wel.”

Of de zorgboeren en cliënten daadwerkelijk bewuster zijn geworden na dit project, valt niet uit de interviews te concluderen. Wel is het duidelijk dat het project heeft geleid tot verbreding en verdieping van de kennis rondom het thema, en zorgboeren en cliënten ertoe heeft gezet om er in de praktijk mee aan de slag te gaan. Het is dus niet ondenkbaar dat er met dit project een zaadje is geplant voor verdere stappen in de toekomst.

“We zijn echt wel gefocust op dit terrein, maar je neemt jezelf natuurlijk altijd mee.”

Conclusies evaluatie project

Terugkoppeling naar uitkomsten verkennend onderzoek en richtlijnen Landzijde

Uit het verkennend onderzoek aan de start van het project ‘Biodiversiteitsherstel op het boerenerf’ zijn de wensen, behoeften en knelpunten naar voren gekomen (zie pagina 4). Wat de wensen betreft, is op basis van deze evaluatie slechts tot in zekere mate te zeggen of het project de wensen vanuit de zorgboeren beantwoordt. Kijkend naar de opbrengsten van het project, is aannemelijk dat dit project een positieve invloed heeft gehad op de biodiversiteit op de erven van deelnemende zorgboerderijen.

Over het algemeen kan geconcludeerd worden dat Landzijde met het project ‘Biodiversiteitsherstel op het boerenerf’ tegemoet komt aan de behoefte aan ondersteuning, praktische voorbeelden en materialen vanuit de zorgboeren. Dit blijkt uit het feit dat alle zorgboeren naar aanleiding van dit project maatregelen in de praktijk hebben gebracht om de biodiversiteit op het boerenerf te versterken.

Uit deze tussenevaluatie blijkt dat de meeste potentiële knelpunten uit het verkennend onderzoek geen noemenswaardige rol hebben gespeeld binnen het huidige project. Wel werden sommige van de

potentiële knelpunten, zoals tijdgebrek en beperkte mogelijkheden, door enkele zorgboeren aangedragen tijdens het bespreken van mogelijke uitbreiding van het project. Het is mogelijk dat de aanvankelijke perceptie van de knelpunten positief beïnvloed is door dit project, waarbij de zorgboeren hebben ervaren wat er wel mogelijk is.

Sterke punten

Uit de evaluatie blijkt dat het project goed aansluit bij de grote diversiteit aan zorgboerderijen die Landzijde rijk is. Dat succes lijkt grotendeels te verklaren doordat de erfscan specifiek is voor elke afzonderlijke zorgboerderij. Dit maakt dat de gegeven adviezen voortbouwen op de aanvankelijke staat van het erf en de kijk op biodiversiteit van de zorgboer. De concrete adviezen hebben ertoe geleid dat elke zorgboer vrijwel alle aanbevolen maatregelen in de praktijk heeft gebracht.

Ondanks de grote diversiteit aan zorgboerderijen, geven de zorgboeren aan dat het onderlinge contact over dit project tussen de zorgboeren inspirerend en motiverend werkt. Het creëren van onderlinge verbondenheid middels bijeenkomsten en werkgroepen is dan ook zeker een sterk punt van dit project.

“Ik vind het wel heel mooi dat hier nu zoveel zorgboerderijen mee bezig zijn, dus ik zou het heel leuk vinden dat als anderen iets bedenken, dat dat dan geventileerd wordt naar andere zorgboeren.”

Daarnaast lijkt de positieve en vrijblijvende karakter van de erfscan eraan bij te dragen dat de zorgboeren de adviezen ter harte nemen. Er wordt tijdens de erfscan ook gekeken naar wat er al wél is en welke elementen op het erf juist behouden moeten worden. Naast dat dit als leerzaam werd ervaren door de zorgboeren, lijkt deze positieve benadering ook motiverend te werken om de adviezen om het erf verder te verbeteren op te volgen. Ook bleek uit de interviews dat zorgboeren het als prettig ervaren dat er niets aan hen opgedrongen wordt. Juist omdat het als vrijblijvend wordt ervaren, zijn ze meer bereid om deel te nemen.

“De vorm is fijn, het is laagdrempelig en vrijblijvend. Ze komen met een advies, maar er wordt ons niets opgelegd.”

Aandachtspunten

Op een enkele kanttekening over de levering van plantgoed of de inhoud van de erfscan na, zijn er uit deze evaluatie geen algemene minpunten naar voren gekomen. De evaluatie heeft wel een aantal inzichten opgebracht die extra aandacht verdienen. Allereerst is gebleken dat dit project, gericht op het boerenerf, er niet direct toe leidt dat zorgboeren anders gaan denken over biodiversiteit(sherstel) in de rest van de bedrijfsvoering. Landzijde ziet dit project als een eerste prikkel om (meer) aandacht te besteden aan de zorg voor het landschap op zorgboerderijen. Deze evaluatie bevestigt dat er terugkerende prikkels nodig zijn om vervolgstappen op de zorgboerderijen te stimuleren.

Daarnaast waren er onder de zorgboeren uiteenlopende ideeën over de activiteiten en de werklast die dit project met zich mee brengt. Waar de ene zorgboer aangeeft het project juist aantrekkelijk te vinden door de bijbehorende activiteiten, ziet de andere zorgboer dit juist als belemmering, omdat het werk uiteindelijk grotendeels bij de zorgboer zelf op het bordje terecht komt. Met name de zorgboeren uit categorie A en B gaven aan geen behoefte te hebben aan extra ‘klusjes’. Uiteraard hangt dit sterk samen met de doelgroep van de zorgboerderij en in hoeverre de cliënten in staat zijn de activiteiten (zelfstandig) uit te voeren.

“Ik heb het ook tegen hem gezegd, ik moet er niet teveel werk aan hebben, want dat heb ik zat.”

Het laatste aandachtspunt betreft de rol die Landzijde met dit project inneemt. Hoewel dit project door alle zorgboeren wordt ervaren als een welkome ondersteuning, waarschuwen de zorgboeren hier en daar wel voor het ‘doorslaan’ of een ‘activistische houding’ vanuit Landzijde.

“Ze moeten wel uitkijken dat ze niet doorschieten. Je bent een zorgboerderij en ze moeten niet richting het activistische gaan, dat alles opeens om natuur draait. Het moet wel werkbaar blijven. Wij zijn afhankelijk van onze inkomsten van onze koeien. We kunnen en willen niet tippen aan alles wat de natuuractivisten willen. We willen heel veel, maar het moet wel passen binnen ons bedrijf.”

Aanbevelingen

Vervolg project ‘Biodiversiteitsherstel op het boerenerf’

Tijdens de interviews is aan de zorgboeren gevraagd welke thema’s zij interessant zou vinden voor het vervolg van dit project. Daaruit bleek dat er grote interesse is in agroforestry en bodemleven. Daarnaast werden ook waterkwaliteit en -management, strokenteelt en erf- en weidevogels genoemd. Een aantal zorgboeren gaf ook aan geïnteresseerd te zijn in een opvolging van de erfscan. Ze zouden graag na een bepaalde periode horen of de maatregelen effect hebben gehad en of er dan weer vervolgstappen genomen kunnen worden. Dit geeft aan dat deze zorgboeren gemotiveerd zijn om in de toekomst aandacht te blijven schenken aan biodiversiteitsherstel op het boerenerf.

“Ik zou het leuk vinden om insecten voor de bestuiving te monitoren. Ik wil heel graag agroforestry op het erf en daarvoor zijn die bestuivers natuurlijk ook nodig.”

•

“Ik ben heel benieuwd hoe ik m’n water kan verzamelen en vasthouden. Na van die enorme stortbuien is alles weer weg, hoe mooi zou het zijn als dat in een bassin zou kunnen.”

•

“Ik zou iets voor in het weiland of in het water nog wel leuk vinden. Of hoe je de grond kan verbeteren.”

•

“Zoals al eerder gezegd, zou ik echt meer met dat bodemleven aan de slag willen. Het zou dus heel waardevol zijn als ik daar hulp bij kan krijgen van iemand die echt weet hoe die interactie tussen bodemleven en organische stof in de bodem werkt.”

Ook is er bij de zorgboeren gepeild of zij interesse hebben om met de cliënten flora en/of fauna te monitoren. Een klein deel van de zorgboeren gaf aan hier al mee bezig te zijn. Zij doen bijvoorbeeld mee met de vogeltelling of waren hier via Landzijde mee aan de slag gegaan. Ongeveer de helft van de zorgboeren geeft aan dat hun cliënten (of een deel daarvan) het leuk zouden vinden om te monitoren en daar ook geschikt voor zouden zijn. Deze zorgboeren zouden hier dan ook zeker voor openstaan, maar geven wel aan daar ondersteuning bij nodig te hebben, bijvoorbeeld in de vorm van een workshop voor de cliënten of een heldere handleiding vanuit Landzijde. De andere helft van de zorgboeren zegt dat hun doelgroep niet geschikt is om te monitoren. Het gaat dan voornamelijk om ouderen (vaak met dementie) en jonge kinderen.

“Het zou met onze deelnemers wel kunnen, ze zijn slim genoeg en dat vinden ze hartstikke leuk. Ik weet alleen zelf niet goed hoe dat allemaal moet. Het zou heel leuk zijn als er ook iemand iets meer uitleg kan geven.”

Wat betreft de invulling van een vervolg op dit project, brengen de zorgboeren drie punten in. Allereerst vinden de zorgboeren het belangrijk dat de cliënten betrokken kunnen blijven, zoals tot nu toe ook het

geval was bij dit project. Daarbij zien ze kansen om het educatieve aspect nog verder uit te bereiden met bijvoorbeeld workshops of modules voor de cliënten. Daarnaast geven ze aan dat er bij een vervolg ook weer rekening moet worden gehouden met de haalbaarheid wat betreft werklast en financiën. Een klein aantal zou het liefst zien dat er nagedacht wordt over een verdienmodel achter een volgend project. Ten derde, geven zorgboeren aan dat ze geïnspireerd en gemotiveerd worden door bijeenkomsten met andere zorgboeren en experts. Ze hopen dan ook dat er hier in de toekomst nog meer van zullen volgen.

“Ik vind het heel leuk als ze met een idee of handleiding komen. Dat je bijvoorbeeld een soort kaart krijgt met alle planten dat mensen dat kunnen zoeken in het weiland, zoiets. Projectjes die je met de deelnemers kan doen.”

•

“Als er een vervolg komt zouden we het absoluut leuk vinden om weer mee te doen! We hebben nog een hectare een stukje verderop en we hebben er wel eens over nagedacht om daar een voedselbosje te maken. Maar zoiets is economisch gewoon niet rendabel, het kost je toch een hele hectare.”

•

“Ik vond bijvoorbeeld die bijeenkomst in Spijkerboor heel leuk, waarbij er dus een deskundige langskomt en meer uitleg geeft aan een groepje geïnteresseerden. Ik zou het zeker heel mooi vinden als we bij dit project betrokken kunnen blijven.”

Toekomstige projecten

Uit deze tussenevaluatie kan ook lering getrokken voor toekomstige projecten van Landzijde in het kader van duurzame ontwikkeling op de zorgboerderijen. Allereerst is gebleken dat een veel zorgboeren geneigd zijn om deel te nemen aan een project als het in hun ogen binnen het plaatje past. Het is daarom raadzaam om met de zorgboeren in gesprek te blijven over hun toekomstvisie en in welke thema's zij interesse hebben, zodat Landzijde daar op in kan spelen. Daarnaast blijken de concrete en boerderij specifieke adviezen een erg effectieve methode om ontwikkelingen in gang te zetten. Landzijde is zich bewust van de grote kracht die schuilt in het unieke netwerk aan zorgboeren. Uit deze tussenevaluatie is gebleken dat zorgboeren veel inspiratie en motivatie putten uit dit netwerk. De versterking en inzet van het netwerk verdienen daarom ook in de toekomst aandacht in de projecten. Landzijde heeft in het verleden en ook met dit project weer bewezen in staat te zijn een diverse groep zorgboeren te betrekken bij projecten die van grote waarde zijn voor zowel de zorgboer, als de deelnemer, als de maatschappij. Het ligt daarom in de lijn der verwachting dat Landzijde in samenwerking met de zorgboeren ook in de toekomst weer waardevolle projecten zal opzetten.